

GUNST PÉTER

Uj könyv a magyar földreformról*

Donáth Ferenc Demokratikus földreform Magyarországon c., felszabadulásunk és a földreform 25. évfordulójára napvilágot látott, izléses kiállítású kötet nem a szokványos ünnepi megemlékezések egyike. Több éves kutatómunkára épült impozáns monográfia ez, amely szinte precíziós mérlegre teszi azt a történeti eseménysorozatot, amelyet földreformként szoktak emlegetni. De nem a megszokott, valljuk be, rendszerint igen szűk keretek között. A szerző, aki nemcsak krónikása, hanem annakidején aktív részese is volt a történelemnek, éppen mert a földreformért, annak végrehajtásáért, majd lezárásáért vívott harc egyik katonája (nem közlegénye, hanem törzskari tisztje) volt, s a saját személyes tapasztalatait is felhasználhatta munkája során, mindvégig nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a földreform története nem zárult le a földosztás tényével, sőt az 1946 eleji politikai küzdelmekkel sem, hanem egészen 1947 tavaszáig, sok esetben a községi földigénylő bizottságok és a megyei földbirtokrendező tanácsok megszűnésén túl is terjedt.

De nemcsak ebben az értelemben tágítja Donáth Ferenc azokat a kereteket, amelyek közé illesztette a földreform történetét. Kitágította azokat abban az értelemben is, hogy minden eddigi, a földreformról szóló munkánál, tanulmányánál nyomatékosabban hangsúlyozta, hogy 1. a földreform része annak a demokratikus tömegmozgalomnak, amely 1944—45 fordulóján a felszabadított területeken mindenütt kibontakozott; 2. a földreform végrehajtása, a földért vívott küzdelem minden fázisában része (olykor alárendelt része) volt azoknak a politikai küzdelmeknek, amelyeket a demokratikus pártok, elsősorban a kommunista párt vívott az ország demokratikus átalakulásáért; 3. a Vörös Hadsereg jelenléte volt az előfeltétele annak, hogy a földreform úgy, abban a radikális szegényparaszti formájában valósult meg, amilyennek ismerjük. Nem állítjuk, hogy Donáth könyvének megjelenéséig ezek a gondolatok a földreform történetének vagy egyes fázisainak bemutatása során nem vetődtek már fel, de *szervesen* mindeddig nem épültek be a földreform történetének feldolgozásába, s nem érvényesültek azzal az erővel, amelyet pedig megérdemeltek volna. Elsőnek Donáth juttatja a valóságban játszott szerepükhöz méltóan érvényre ezeket a sajátosságokat a földreform történetében.

Mindezeknek megfelelően jellemzi a Szerző látásmódját, ahogyan bemutatja a földreform eseményeit, magát a történelmi folyamatot. Az elmúlt évek során megjelent kiadványok, kötetek, kisebb-nagyobb tanulmányok néhány kivételtől eltekintve általában kétféle megoldást ismernek. Vagy az országos politika színpadának homlokterét világítják meg, s bemutatják az egyes politikai pártok, intézmények állásfoglalását a földreformról, tevékenységüket, harcukat a refor-

* Donáth Ferenc: Demokratikus földreform Magyarországon 1945—1947. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1969. 421 l.

mért, majd a föld megtartásáért a volt földesurakkal, illetve az ezek érdekeit képviselő politikai irányzatokkal szemben. A másik megoldás a konkrét helyi vizsgálódás, annak bemutatása, hogy egy-egy községben hogyan, miképpen zajlott le a földreform, mennyiben változtak meg a birtokviszonyok.

Ahhoz, hogy ezekkel a sémákkal szakítani lehessen, s a földreform történetének más aspektusai is a kutatás reflektorfényébe kerüljenek, alighanem arra volt szükség, hogy olyan kutató szánja rá magát a földreform történetének feltárására, aki maga sem csupán egyszerű részese volt az eseményeknek, hanem az irányító posztok egyikét töltötte be. Az az előny, amit Donáth más kutatókkal szemben, ezáltal élvez, tette számára lehetővé, hogy a földreformot mint a cselekvő nép, elsősorban a cselekvő földnélküli szegénység akcióját mutassa be. Donáth is tisztában van vele, hogy szükség van a nagy politika fontos mozzanatainak ismeretére és megismertetésére az olvasóval, s azzal is, hogy a helyi viszonyok ismerete olyan segítséget nyújthat a kutatásnak az országos kép megrajzolásához, amelyet másképpen nem lehet megszerezni. Ennek megfelelően él is ezekkel a módszerekkel, eszközökkel, de könyvének tárgya tulajdonképpen a cselekvő nép, munkájában annak tetteit, a tettek mozgatórugóit és következményeit elemzi. Ebben a tekintetben a monográfia — előnyére — gyökeresen eltér minden más e tárgyú írástól. Annál is inkább a szerző dicséretére válik ez, mert mint a kommunista párt akkori politikájának egyik alakítója, nyilván igen sok olyan körülményre, eseményre tudná irányítani az olvasó figyelmét, amelyeknek igaz történetét a kortárs, a résztvevő vallomásaként csak tőle tudhatnánk meg. Donáth azonban ellenállt a csábításnak, s munkáját a nép történelemformáló tevékenységének szenteli. A monográfia minden tekintetben iskolapéldája lehet annak a történeti feldolgozásnak, amelyik közép-pontjába állítja a néptömegeket.

Ez a látásmód, a Szerző azonosulása a néppel, a ninestelen paraszti tömegekkel teszi számára lehetővé, hogy ne csak a kereteket tágítsa ki, hanem olyan körülményekre is felfigyeljen, amelyek eddig elkerülték a kutatás figyelmét. Az a körülmény, hogy a szerző kitűnően beleéli magát a parasztság gondolatvilágába (nemcsak a földtelen vagy törpeparcellás rétegekébe, de a birtokos parasztokéba is), új összefüggéseket tár fel az olvasó előtt, olyan rejtett körülményekre világít rá, melyek azelőtt észrevétlenek maradtak. Donáthot ebben segítette ugyan az a körülmény is, hogy akkoriban az általa részletesen tárgyalt esetek hatalmas légiójával kellett szembenéznie, s mint a földreform végrehajtásának tevékeny résztvevője, maga is foglalkozott ezekkel a kérdésekkel, — mégsem csupán ez teszi számára lehetővé ezeknek a jelenségeknek feltárását, hanem elsősorban az a körülmény, hogy nemcsak szíve dobog a szegénység millióival, de esze is elsajátította a tömegek észjárását, beleéli magát azok gondolatvilágába, képes arra a nagy teljesítményre, ami csak ritkán sikerül történetírónak: életet lehel az aktákba, azok sorai mögött képes láttatni az embert, s bemutatni eselekedeteit.

Mindez együttesen logikusan szüli a monográfiának azt a szerkezeti felépítését, amelyet a Szerző szánt neki. Az első fejezet azt a sajátos politikai helyzetet mutatja be, amelyet a felszabadított területeken a régi államhatalom szétzúzása, és az új államhatalom hiánya következtében jelentkezett vákum jellemez. E légüres térben alakult ki az a sajátos helyzet, amelyet Donáth „közvetlen demokráciának” nevez. Egy korábbi tanulmányában már részletesen elemezte a Szerző ezt a szituációt, itt most összefoglalja kutatásainak eredményeit, s plasztikusan ábrázolja ezt a különleges helyzetet, a „kettős hatalomnak” egy

sajátos formáját. Helyenként ugyan talán túlértékeli azt, de kétségtelenül sikerrel mutatja ki a demokratikus mozgalom létét, küzdelmeit. Azért is szükség volt erre, mert e tömegmozgalom sodrában zajlott le maga a földreform is.

E bevezető fejezet után került sor magának a földreformnak a részletes bemutatására. Donáth ismerteti az ország földbirtokviszonyait a reform pillanatában, elsősorban azokat a körülményeket kiemelve, amelyek hatással voltak a reformra; vagyis azt vizsgálja, hogy az ország egyes vidékein milyen volt a viszony az igénybevehető föld és az igénylők száma között. A szükséges mértékben bemutatja a földreformrendelet létrejöttének körülményeit is, a pártok elképzeléseit és terveit, hogy hamarosan eljusson arra a pontra, ahol a nagypolitika és a népi tevékenység összelelkezik: a földigénylő bizottságok létrehozatalához. Ettől a pillanattól kezdve a monográfia felépítését és tárgyát az a belső logika határozza meg, amelyet a szerző a földreform menetének tárgyalása során érvényre juttat.

A legelső sorok leírásától az utolsó gondolatig rendkívül szuggesztívan érvényesül a Szerző beleélési készsége. Attól kezdve, hogy a földigénylő bizottságnak döntenie kell atekintetben: kinek a földje vehető igénybe és kik között osztható szét, a szerző olyan körülmények tucatjára hívja fel a figyelmet, amelyeket eddig elhanyagolt a történetírás. Külön kisebb rész foglalkozik a földosztás hatálya alá eső földek „szemrevételezésével”, hogy kik s mennyire jogosultak a földre, majd a juttatás mértékének meghatározásával, s végül azzal a folyamattal, melynek során felosztották a határt, felmérték a juttatásokat és birtokba helyezték a juttatottakat. Mindez így röviden igen egyszerűen hangzik, a valóságban azonban rendkívül bonyolult helyzetekről van szó, az ellentéteknek olyan, sokszor heves összeütközéseiről, amelyeket korábban nem vettünk észre.

Ha már azokra a kérdésekre vonatkozóan is igaz az, amelyeknek menetét pedig eddig is ismertük, sokkal inkább így van ez a továbbiakban, amikor a szerző a reform körüli küzdelmeket mutatja be, annak lezajlása, a föld szétosztása után. A problémák természetesen szerteágazóak. A sok helyütt kevés föld arra szorította a szegénységet, hogy a rendelet által mentesített földeket is felosszák, ugyanakkor a volt birtokosok (köztük olyan hatalmas, korántsem dezorganizált szervezet, mint a katolikus egyház!) megkísérelték menteni, ami menthető. Donáth életközelsébe hozza, mennyire húsba vágott volna mégoly csekély földdarab mentesítése, ill. esetleges visszaszolgáltatása is. De kibontakozott egyfajta küzdelem a közvetlen demokrácia szervei, a földigénylő bizottságok és az újonnan szerveződő államapparátus között is. Jelentkeztek olyan ellentétek, amelyekre senki sem számított: a birtokos parasztság és a földhözjuttatottak közötti nézeteltérésekre utalunk. A megszilárdult politikai helyzetben a Kisgazdapárt által képviselt birtokos paraszti reformkoncepció is újból megerősödött, 1945 őszén tehát erősen felforrósodott a politikai légkör. E kérdések tárgyalása során lépten nyomon felbukkannak olyan összefüggések, amelyeknek láttatására a Szerzőt az teszi képessé, hogy maga is részese volt a harcoknak. Különösen így van ez azoknak a gondolatoknak a megszólaltatásakor, amelyek a végül is létrejött kompromisszum mögött húzódtak meg.

A monográfia legszebb, legérleltebb fejezetei közé tartoznak azok, amelyek a szegényparasztközök egymásközti vitáit elemzik. A történeti irodalom Donáth munkásságáig nem figyelt fel azokra az ellentétekre, amelyek a szegényparasztközöket állították egymással szembe. Az ellentétek alapja az a körülmény, hogy

minden igénylő egyforma kielégítéséhez nem állt rendelkezésre elegendő föld, s a rendelkezésre álló föld nem egyformán oszlott meg az egyes községek között. Ez a helyzet automatikusan vezetett azokhoz a sokszor egyáltalában nem lekicsinyelhető vitákhoz, amelyeknek megoldásától olykor hatalmas lélekszámú községek nyugalma függött. Donáth részletesen foglalkozik az egyes jogosult rétegek (mezőgazdasági munkások, cselédek, parcellás parasztok, kisbérlők stb.) küzdelmével a nagyobb lehetőségért, amelyet természetesen csak más rétegek, osztályos társaik megrövidítése biztosíthatott, s különösen a községek közötti sokszor elmégesedett vitákkal amelyek rengeteg akadályt gördítettek a földreform lebonyolításának amúgy is göröngyös útjába. Ezek a részletek nemcsak színéssé, érdekessé teszik a munkát, nem csupán életet lehelnek a levéltári forrásokba, hanem mindezekén túl csak ezeknek a bemutatása teszi *realissá* a földreform történetének bemutatását. A tömegek heroizálásának módszere helyett itt olyan kísérletet láthatunk, amelynek során a Szerző a valóság mélyebb megismerését tűzi — sikerrel — maga elé. Ugyanez vonatkozik a föld újraosztására irányuló törekvések bemutatására, majd a reform lezárásául szolgáló törvény elemzésére.

Mindezek után a szerzőnek már csak egyetlen — rendkívül nehéz — feladata van hátra: a földreform mérlegének az agrártársadalomra és a mezőgazdasági termelésre gyakorolt hatásának bemutatására. Az agrártársadalom átalakulását a Szerző a hagyományos módon mutatja be, annál több gondot fordít viszont arra, hogy körülhatárolja, milyen hatást gyakorol a földreform a mezőgazdasági termelésre. A világháború utáni első években ez korántsem lényegtelen kérdés, noha megválaszolása rendkívül nehéz. A Szerzőnek — ha nem is problémátlanul — ez is sikerült, ezzel munkája kerekké, befejezetté vált.

Ebből a monográfia témagazdagságához mértén rendkívül leszűkített beszámolóból is látható, hogy a megvizsgálandó kérdések milyen gazdag tárházat kellett a szerzőnek leltárba vennie. Magától értetődik, hogy ennek során nem dolgozhatott egyforma intenzitással, egyik másik témát elnagyolta, másokat előtérbe állított. Ez természetes is, de nem menti fel a recenzenst néhány rövid kritikai észrevétel alól.

Mindjárt az első fejezettel kapcsolatosan felvetődik, hogy a Szerző, talán mert olyanannyira kitűnően helyezkedik a néptömegek gondolatvilágába, nem nézi kellő kritikával azt. Az a népmozgalom ugyanis, amely a felszabadított területeken kibontakozott, elsősorban a *helyi* közigazgatás megszervezésére irányult. Nem véletlen, hogy később a küzdelem egyik központi kérdésévé a helyi tisztségviselők elmozdíthatósága vált, a tömegek ezen a ponton érintettek a legerőteljesebben a központosított államigazgatási elveket. Hangsúlyozni kellett volna ezt a körülményt, ezzel egyrészt merevebb kontúrokat kapott volna maga a mozgalom, másrészt félreértések lettek volna elkerülhetők. A népmozgalom megítélésünk szerint ugyanis éppen a helyi közigazgatás gyakorlása terén lépte túl a hagyományos kereteket, s szegezett azzal szembe egy demokratikusabb (egyébként a világon nem egyhelyütt, pl. az USA-ban működő) közigazgatási formát. Ennek Magyarországon éppen az elsőnek felszabadított keleti országrészen történeti gyökerei is voltak, a Hajdú-kerületek, a nagyobb alföldi községek, mezővárosok évszázadokra visszanyúló öngazgatási rendszerében, nem véletlen, hogy éppen ezeken a területeken izzott a legerőteljesebben ez a mozgalom. A néptömegeknek is itt volt a leginkább gyakorlatuk ebben, míg a Dunántúl egészen más települési viszonyai, zömmel földesúri falvainak körülményei között a közigazgatás is sokkal centralizáltabb volt.

Egy másik, további kifejtést érdemlő körülmény az, vajon mindenben

vitathatatlan-e a reformnak az a szegényparaszti koncepciója, amely végül is megvalósult. Valóban igaz, hogy másképpen nem kerülhetett volna sor a lebonyolításra, a végrehajtásra, hogy a tömegek akarata ellenére nem is lehetett volna másképpen végrehajtani a reformot. Korlátlanul azonban nem állt föld rendelkezésre, amit pedig szét lehetett osztani, az korántsem volt elég ahhoz, hogy minden rászoruló ki lehessen belőle elégíteni. A munkanélküliség, még a mezőgazdasági munkanélküliség felszámolásának is ezért csak egyik útja volt a földreform, a teljes felszámoláshoz más lépésekre is sort kellett keríteni. A földosztás önmagában nem oldhatta meg ezeket a kérdéseket, az adott viszonyok konzerválódása esetén már a következő generáció életében annyira elaprózódott volna a föld, hogy tulajdonosaik jobban nyomorogtak volna, mint korábban. Az iparfejlődés oldhatta csak meg ezt a problémát nálunk is, mint a világon mindenütt. Ha azonban ez így van, elképzelhető, hogy az adott keretek között egyik-másik kérdésben más megoldás lett volna kívánatos. Erőteljesebben lehetett volna hangsúlyozni azt is, hogy a rendelet is, a szegényparaszti koncepció is azzal, hogy nem üzernagyság, hanem tulajdonképpen a tulajdonos származása alapján tett különbséget a felosztás tekintetében, sokszor rendkívül zavaros helyzetet idézett elő. Mindezzel csupán jelezni szeretnénk azt, hogy indokolt lett volna e kérdések bővebb, kritikusanabb taglalása.

Bizonyos fokig túlértékeltnek érezzük azt a fejlődést, amelyet a Szerző az 1945—48 közötti évek mezőgazdaságának tulajdonit. A monográfia egyik érdekes fejezete az utolsó, amelyben a Szerző a földosztásnak a mezőgazdasági termelésre gyakorolt hatását mutatja ki. Rendkívül nehéz a feladat, amelyet ezzel magára vállalt, hiszen a háborús pusztítások okozta hatásokat kell elkülöníteni a földreform következményeitől. Azzal, amit itt mond, nagyjában-egészében egyetértünk, csupán néhány túlzott következtetésre hívjuk fel a figyelmet. Így a mezőgazdasági termelés szerkezetében bekövetkezett változásokat, ill. az arányok némi eltolódását az állattenyésztés javára erősen csökkenti az a körülmény, hogy a termelés mennyisége nem volt azonos a háború előttiével, s így a százalékos összehasonlítás más termelési bázisra vonatkozik; arról nem is beszélve, hogy az 1949. évi időjárási viszonyok sokkal kedvezőtlenebbek voltak, mint az 1938. évé, ami nyilvánvalóan elsősorban a növénytermelés volumenére volt kihatással. Problematikusnak érezzük azt is, hogy a Szerző egyes évek termésátlagait 10 éves átlagokkal hasonlítja össze. Jobb lett volna e helyett aszályos évek termésátlagait aszályos évekkel, jó éveket jó évekével összehasonlítani. Az így kapott eredmények némileg helyesbítenék az itt-ott túlságosan is kedvező képet. Hasonló megjegyzés vonatkozik az állatállomány alakulásának megítélésére. Itt három körülménnyel is számolni kell. A háborús veszteségek jóval kisebbek lehettek, mint amit a felvételek kimutatnak. Erre a Szerző is utal, a továbbiakban azonban nem számol vele. Ugyancsak figyelembe veendő, hogy a háború utáni állatösszeírások, legalábbis 1947-től sokkal inkább átfogják az állatállományt, mint a háború előtt bármikor. S ugyancsak torzítja a képet, hogy 1945-től folyamatosan vágási tilalom volt érvényben, s ha voltak is fekete vágások, a tilalmat általában betartották. Ez tehát azt jelenti, hogy az 1938-as állatszámllálás és az 1945 utáni összeírások adatai között minőségi különbség van. Hogy másra ne utaljunk, a 30-as években átlagosan a született borjak felét levágták, az 1948—49-es adatok tehát egyáltalában nem jelentetik azt, hogy az állatállomány létszáma elérte volna az 1938. évi *valóságos* színvonalat. Ezek a korrekciók persze csupán helyenként módosítják a szerző eredményeit.

Ez az összes lehetséges kritikai megjegyzésre érvényes. Fentiek mellett még másról is szót ejthetnénk, de ilyen hatalmas teljesítményhez viszonyítva mindez inkább gáncsoskodásnak tűnik. Így kritikai megjegyzések helyett inkább azt említjük meg, a tudomány érdekében csak sajnálni lehet, hogy a szerző nem adott kritikai áttekintést a földreform eddigi irodalmáról. Mindez azonban eltölpül a szépen megírt monográfia érdemei mellett, amelyek Donáth Ferenc könyvét nemesak a földreform, hanem az 1945—48 közötti évek politikai története egyik legtöbbet forgatott feldolgozásává teszi. Kitűnő megoldás, hogy a Szerző függelékben gyűjtötte össze a legfontosabb rendeletek, jogszabályok szövegét, amint dicsérni kell a kiadót is a könyv gondos, izléses és bőkezű kiállításáért.